

Джерела та література

1. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Волинське Воєводство. Київ, 1931. 155 с.
2. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ, 2012. 712 с.
3. Жерела до історії України-Руси / видано під ред. М. Грушевського. Т. 7. Львів, 1903. 415 с.
4. Історія українського селянства: у 2 т. Т. 1 / НАН України, Ін-т історії України; авт. кол.: О. В. Андрощук, В. К. Баран, А. В. Блануца [та ін.]; ред. рада: В. М. Литвин (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 2006. 630 с.
5. Крикун М. Г. Кордони й повітовий поділ Волинського воєводства в XVI–XVIII ст. *Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях*: ст. і матеріали. Львів, 2012. С. 13–24.
6. Крикун М. Г. Чисельність населення Волинського воєводства у другій чверті XVII ст. *Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях*: ст. і матеріали. Львів, 2012. С. 223–236.
7. Опис Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст./упор. В. Атаманенко; ред. Л. Винар. Острог, 2004. 384 с.
8. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. Т. 3. Киев, 1852. 764 с.
9. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. Т. 1. Киев, 1848. 470 с.
10. Селянський рух на Україні (1569–1647): зб. док. і матеріалів. Київ, 1993. 532 с.
11. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р./за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2003. 560 с.
12. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. III: Статут Великого князівства Литовського 1588 р.: у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. 568 с.
13. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 472 с.
14. Zrodla dziejowe. T. V. Lustracje krolewsczyzn ziem Ruskich Wolynia, Podolia i Ukrainy z pierwszej polowy XVII wieku. Warszawa, 1887. 226 s.
15. Zrodla dziejowe. T. XIX Polska pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. VII / Ziemie Ruskie. Wolyn i Polole, opisane przez Aleksandra Jablonowskiego. Warszawa, 1889. S. 55.

Ярослав Шабала. Социально-экономическое развитие волынского села в Речи Посполитой (вторая половина XVI – первая половина XVII в.). Определяются особенности социально-экономического развития Речи Посполитой второй половины XVI – первой половине XVII в. Анализируется система землевладения и землепользования, социальный состав крестьянства в Волынском воеводстве. Воспроизводятся условия хозяйствования семьи тяглого крестьянина. Изучаются формы крестьянских протестов в борьбе за улучшение собственного правового положения и социального статуса.

Ключевые слова: Речь Посполитая, Волынское воеводство, крестьянство, сельское хозяйство, поместье.

Yaroslav Shabala. The Socio-Economic Development of the Volyn Village in the Polish-Lithuanian Commonwealth (the Second Half of the XVI – the First Half of the XVII Century). The features of the socio-economic development of Polish-Lithuanian Commonwealth (the second half of the XVI – the first half of the XVII century) were determined. The system of land tenure and land use, the social composition of the peasantry in the Volyn region analyzed. The conditions of management of the family of the peasant reproduced. The forms of peasant protests in the struggle to improve their own legal and social status studied.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Volyn Voivodeship, peasantry, agriculture, manor.

Стаття надійшла до редколегії
30.10.2018 р.

УДК 94(477.81/82)«18»:272-788-75

Оксана Карліна

Монастирі й ченці у волинському шкільництві в першій третині XIX ст.

У статті наголошено, що мережа шкіл Волинської губернії в першій третині XIX ст. була успадкована з останніх десятиліть XVIII ст. Показано, що великою кількістю учнів і належним рівнем викладанням відрізнялися

школи, які утримували католицькі монастирі отців-піярів у Межиричах (нараховувала до 300 учнів), при Бердичівському кармелітському монастирі (до 150 осіб), при Теофіпольському тринітарному монастирі (до 200 учнів), при Дубровицькому монастирі піярів (до 80 осіб). Серед шкіл, які діяли при василіанських монастирях, виділено школу в Любарі. Більшість учнів – це діти волинської шляхти.

Ключові слова: католицькі монастирі, василіанські монастирі, повітова школа, парафіяльна школа, Волинська губернія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Витоки освітніх традицій на Волині знаходимо в далекому минулому. У другій половині XVI – XVIII ст. з'явилося чимало шкіл, які утримували отці-василіани. Програми таких шкільних закладів будували за зразком єзуїтських колегіумів. Зазвичай, це були школи двох рівнів – трикласні (із класами поетики й риторики) і шестикласні (із класом філософії).

В останній третині XVIII ст. у Центрально-Східній Європі назріла реформа освіти, основне завдання якої – секуляризація шкільної справи, широке впровадження до програм навчання природничих наук, що відповідало тогочасним запитам суспільства. Під впливом ідей просвітництва, де освіту розглядали як один із важливих чинників удосконалення особистості, суспільства й держави, розпочався процес формування нової школи. Однією з перших здійснила таку реформу Річ Посполита. Вона поширилась і на українські землі, які входили до її складу до 1793 р. Її концепцію розробила створена в 1773 р. Комісія національної освіти (Едукаційна комісія) – державний орган управління шкільною освітою (діяльність Едукаційної комісії висвітлено в численних наукових публікаціях; див.: [42; 43; 44; 45; 46; 48; 52; 54]). Підготовлено програму навчання в дусі поміркованого просвітництва: навчальний процес ґрунтувався на вивченні предметів природничо-математичного циклу, звернуто увагу на опанування тогочасних західноєвропейських мов. Едукаційна комісія опублікувала новаторські підручники для шкіл, виховала нові вчительські кадри, централізувала управління шкільництвом, тобто контролювала всі школи, у тому числі й монастирські. Відповідно до її вимог реформовано василіанські школи (про функціонування василіанських шкіл у роки діяльності Едукаційної комісії див.: [49]) і колегії піярів [50; 51]). Після третього поділу Речі Посполитої вона припинила свою діяльність.

Натомість у Російській імперії до 80-х років XVIII ст. не існувало єдиної системи шкільної освіти. Лише в 1782 р. започатковано два ступені навчання в школах, а через двадцять років утворено міністерство освіти, яке розробило план розвитку шкільництва в державі, виходячи із суспільної затребуваності освіти. У 1803 р. імператор затвердив «Попередні правила народної освіти» [22]. Територія імперії поділялася на навчальні округи на чолі з університетами, установлювалися три типи шкіл – початкові, повітові та гімназії; школи нижчого рівня підпорядковувалися вищим. Навчальні плани були складені таким чином, щоб зберігалася наступність у вивченні шкільних предметів [25]. У губернських містах повинні були відкриватися гімназії, а в кожному повітовому місті – школа («училище»). На університети покладалась відповідальність за належне функціонування шкіл у підпорядкованих їм губерніях. Така структура шкільної освіти, а також її зміст та управління були близькі до тих, які склались у Речі Посполитій у 70–80-х роках XVIII ст. [26, с. 80–81; 53]. Ураховано як наявні традиції в галузі шкільництва, так і власні можливості утвердження свого бачення навчально-виховної справи.

Вісім губерній, які охоплювали територію колишньої Речі Посполитої, увійшли до Віленського навчального округу, а його куратором («попечителем») округу призначено польського аристократа князя Адама Єжи Чарториського (1770–1861) [25; 35]. Для південно-західних губерній (Волинської, Київської та Подільської), віддалених від Віленського університету, запровадили посаду візитатора, наділеного широкими повноваженнями. Ним став Тадеуш (рос. – Фаддей) Чацький (1765–1813), заможний волинський землевласник, відомий як автор публікацій з історії, права, економіки, дійсний член Варшавського товариства шанувальників наук [17, с. 326]. Життєвий шлях Т. Чацького на тлі епохи розкрито в кількох роботах (див., наприклад, [37; 38]). Саме Т. Чацький разом із відомим просвітителем, політичним діячем Гуго Коллонтаєм робили все можливе, щоб принаймні в локальному масштабі звести нанівець російський вплив в освітній царині.

У 1804 р. усі наявні у Волинській губернії школи, якими колись опікувалась Едукаційна комісія, Віленський навчальний округ підпорядкував собі. До часу його утворення у Волинській губернії працювало сім шкіл, які утримували Католицька та Унійна церкви: три школи функціонували при василіанських монастирях у Любарі, Овручі й Володимирі-Волинському, дві – при колегіумах піярів у Дубровиці та Межиричі Корецькому, по одній – при монастирях кармелітів у Бердичеві й домініканців у Любарі.

Мета розвідки – з'ясувати роль монастирських спільнот у розвитку шкільництва на Волині в першій третині XIX ст., без чого неможливо зрозуміти духовну культуру волинського краю.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Історію шкільної освіти в Російській імперії розкрито в багатьох роботах. Певну увагу звернуто також на місце Католицької та Унійної церков у збереженні освітніх традицій Речі Посполитої. У дослідженнях другої половини XIX – початку XX ст. наголошено на «полонізаторській» діяльності ченців [15; 16; 34]. На сучасному етапі вказується на позитивні наслідки: монастирі, які утримували школи різного типу, розглядаються як поширювачі знань, хоча не заперечується пропольська орієнтація освіти [1; 18; 33; 55].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Після виконання першочергових політико-адміністративних завдань на приєднаних до Російської імперії землях нова влада взялася за творення такого культурного простору, який би закріпив її панування в недавно утворених губерніях. Ще в 1795 р. імператриця Катерина II поставила в залежність функціонування василіанських монастирів від утримання ними шкіл, що враховано керівництвом Чину Св. Василя Великого [2, арк. 3; 3, арк. 6–7].

На 1823 р. з 11 повітових шкіл, які працювали у Волинській губернії, вісім утримували монастирі: василіани – у Володимирі, Любарі, Овручі й Почаєві; піари – у Межиричі та Дубровиці; кармеліти – у Бердичеві; тринітарії – у Теофіполі (див. табл. 1).

Таблиця 1

Монастирські повітові школи у Волинській губернії в 1823 р.
[складено за: 28, арк. 3 зв. – 13]

Населений пункт	Рік заснування	Кількість		Кількість учнів, які закінчили повний курс навчання в 1822 р.	Наявність бібліотеки та її обсяг
		учителів	учнів		
Бердичів	1796	13	178	10	460 книг
Володимир-Волинський	1595	7	103	5	Лише підручники
Дубровиця	1685	8	42	6	?
Любар	1760	12	334	29	Є бібліотека, фізичні та математичні прилади, колекція мінералів і природничої історії
Межиричі*	1702	12	358	8	Є бібліотека
Овруч	?	9	285	29	Є бібліотека
Почаїв	1804	?	?	?	?
Теофіполь	1773	10	168	2	300 книг
Усього		91	2040	105	

*Школа фінансувалася з кількох джерел: щорічно монастир піарів виділяв 400 злотих, власник містечка Ю. Стецький – 1,5 тис. і 6 тис. злотих надходило від капіталу, записаного на земельних володіннях монастиря.

Збільшення кількості повітових шкіл пояснюється піднесенням до рівня повітової парафіяльної школи в Теофіполі, яку утримував монастир тринітаріїв, і школи піарів у Дубровиці. Наприкінці 1820 р. у повітову перетворено парафіяльну школу в Почаєві, яку в 1804 р. відкрили отці-василіани при місцевому монастирі [40, с. 3].

З усіх шкіл найбільшою кількістю учнів (у межах 330–460), учителів та обсягом навчальної програми виділялася школа в Любарі, яку утримував василіанський монастир. Інспектори не раз вказували, що за глибиною й повнотою знань учнів Любарська школа не поступалася гімназії. В офіційній документації для такого рівня щодо них існував термін «повітові школи з гімназійним курсом наук» [14, с. 259]. Їхні випускники мали право вступати до вищих навчальних закладів. У таких школах зберігалася програма Освітньої комісії: у більшому обсязі вивчали фізику, геометрію, природознавство, право, логіку; додатково викладали астрономію, хімію, садівництво, ботаніку та деякі інші предмети.

Престижною також була школа отців-піярів у Межиричах, яку в 1826 р. навіть прирівняно до гімназії [47, с. 83–83]. Вона мала шість класів і відзначалася високим рівнем викладання. На початку XIX ст. у Межирицькій школі навчалось понад 300 осіб, був також інтернат для 46 учнів [47, с. 10, 73]. У 1830/1831 навчальному році, останньому в історії існування цієї школи, у трьох нижчих і трьох вищих класах працювало 14 учителів, які навчали кількох мов (латинської, грецької, польської, російської, французької, німецької), математики (арифметики, геометрії, алгебри), історії (загальної й природничої), географії, рисунка [47, с. 96–97]. За рівнем викладання Межирицька школа отців-піярів вважалася другою після Волинською ліцею.

Натомість школа в Дубровиці, яку піяри відкрили в 1782 р., не приваблювала учнів. У 1797 р. у трьох її класах початкову освіту здобувало всього 127 дітей. Належних умов для навчання вони не мали: школа розміщувалась у старій дерев'яній будівлі, а бібліотека – у костелі, до того ж бракувало навчальної літератури [39, с. 285–287].

Через свою слабку матеріальну базу не вирізнялася високим рівнем знань учнів василіанська школа у Володимирі. Бібліотека цієї школи разом із фізичними й математичними приладами згоріла під час пожежі в 1794 р. [10, арк. 1].

Школа в Бердичеві, відкрита 1 жовтня 1796 р. з дозволу єпископа, провінціала кармелітів босих Анджєя Корсин Бардецького, була шестикласною (повний курс навчання охоплював вісім років), але в 1803 р. шостого класу не було через малу кількість учнів [32, арк. 13 зв.]. Уроки тривали від 7.30 до 9.30 та від 13.30 до 16.00 (без урахування занять з іноземних мов). Російську мову вивчали двічі на тиждень у другому класі, французьку та німецьку – чотири рази на тиждень у четвертому класі [32, арк. 5, 7, 18 зв.]. Учителі перебували на повному забезпеченні монастиря, а також отримували від нього платню в розмірі від 225 до 450 рублів. Школа розміщувалася в самому монастирі, а для «конвікту» (інтернату) на 50 учнів за монастирські кошти збудовано новий будинок [12].

У 1829 р. Бердичівська повітова школа при монастирі кармелітів була чотирикласною. На її утримання монастир щороку виділяв 375 руб. сріблом. У ній працювало сім учителів духовного стану й три світські. Учні у першому класі було 50, у другому – 43, третьому – 51, четвертому – 30; усього – 174 учні [12].

Для всіх шкіл характерне різке переважання кількості учнів у першому класі та їх зменшення у дватри рази вже в другому класі. Кількість дітей, які завершували повний курс навчання, не перевищувала 10 % (див. табл. 1).

У соціальному складі учнів домінували діти місцевої шляхти (80–90 %), сини унійних священиків становили близько 10 %, а купців і міщан – декілька відсотків від загальної кількості учнів (див. табл. 2); крім того, лише діти шляхетського походження закінчували повний курс навчання.

Таблиця 2

Соціальний склад учнів василіанських повітових шкіл у 1823 і 1827 рр.

[складено за: 27, арк. 17; 5, арк. 18 зв.–19; 7, арк. 1 зв.–2; 11, арк. 17 зв.–18; 9, арк. 28 зв.–29]

Рік	Школа	Станова приналежність учнів, %			Усього учнів	
		шляхта	духовенство	міщани й купці		
1823	Любарська	96,1	2,1	1,8	334	100,0
1827	Володимирська	75,3	12,9	11,8	85	100,0
1827	Овруцька	91,7	5,5	2,8	145	100,0

Соціальний склад учнів зумовлював конфесійну приналежність учнівського колективу: серед учнів переважали визнавці Католицької церкви, православних дітей було мало, натомість зберігалася зацікавленість унійних священиків дати освіту своїм синам у школах, які утримували василіанські монастирі (див. табл. 3).

У Володимир-Волинській, Овруцькій, Теофіпольській, Дубровицькій школах, які утримували монастирі, майже всі вчителі були духовними особами. Свою освіту вони здобули в духовній семінарії, Волинській гімназії (ліцеї), рідше – у Віленському університеті [10, арк. 1–3, 9 зв. – 10; 11, арк. 1–2]. Однак до освітньо-виховного процесу залучали також осіб, які походили з-поза чернечого середовища. За-

звичай, вони виконували обов'язки вчителів рисунку, французької або російської мови [13, арк. 49–49 зв.; 10, арк. 1–3, 9 зв. 10; 11, арк. 1–2; 39, с. 289–291].

Таблиця 3

**Конфесійний склад учнів Любарської й Володимирської василіанських шкіл у 1823 і 1827 рр.
[складено за: 27, арк. 17; 5, арк. 18 зв.–19; 7, арк. 1 зв.–2; 11, арк. 17 зв.–18; 9, арк. 28 зв.–29]**

Рік	Школа	Конфесійна приналежність учнів, %				Усього учнів	
		католики	православні	уніати	протестанти		
1823	Любарська	92,5	4,5	2,7	0,3	334	100,0
1827	Володимир-Волинська	74,1	7,1	18,8	–	85	100,0

Монастирські школи очолював, як правило, настоятель монастиря (ігумен, пріор). Учителі досить часто змінювали місце роботи. Наприклад, якщо порівняти склад учительського колективу Бердичівської школи за 1806 і 1808 рр., то він оновився на дві третини [11, арк. 19; 32, арк. 15 зв.–16]. Можливо, через те, що в 1806/1807 навчальному році школу в Бердичеві було закрито [32, арк. 23, 111]. До 1808 р. вона не мала статусу повітової, лише в цьому році тодішній провінціал Руської провінції кармелітів босих Климентій Залеський, підібравши відповідний склад учителів (див. табл. 4), звернувся до візитатора Т. Чацького з проханням дати дозвіл на відкриття такого типу школи [32, арк. 13 зв.]. Щоб стати викладачем повітової школи, потрібно було закінчити повітову або підокружну школу.

Таблиця 4

**Відомості про вчителів Бердичівської повітової школи при монастирі кармелітів босих у 1808 р.
[складено за: 32, арк. 15 зв.–16]**

Ім'я та прізвище	Вік (роки)	Звідки походить	Освіта	Посада
Ян Любичанківський	32	Поділля	Старогородська підокружна школа й Вінницька окружна школа	Префект, учитель фізики та російської мови
Готфрід Корсак	34	Білорусь	Учився в Полоцьку, закінчив Московський університет	Учитель риторики, моральної науки, російської й французької мов та хімії
Габріель Вітковський	33	Велика Польща (Ленчицьке воєводство)	Варшавська школа отців-піарів	Учитель математики
Якоб Блотневський («з колишніх єзуїтів»)	55	«Польська Україна»	Учився в Кам'янці-Подільському, Ярославі, Вінниці, Житомирі й Луцьку	Учитель другого класу, латинської мови та моральної науки
Домінік Рудницький	28	Київська губернія	Вінницька школа	Учитель першого класу, латинської й французької мов
Міхал Жарлінський	41	Галичина	Учився в Перемишлі, закінчив університет у Буді (Угорщина)	Учитель давньої історії, географії, французької та польської мов
Фаустин Буковський	26	Галичина	Учився в Бучачі та Збаражі, закінчив Львівський університет	Учитель німецької мови в першому й французької мови в другому класі
Юзеф Земянський	35	«Польська Україна»	Учився в художника Ернса у Варшаві	Учитель малюнку

Для дівчат-шляхтянок відкривали приватні пансіони, зазвичай, у містах і містечках, де існували повітові школи. Учителі там навчали дітей у пансіонах читати та писати, арифметики, французької мови, рукоділля. У першій третині XIX ст. два з таких пансіонів функціонували при жіночих монастирях. Приблизно протягом 1800–1803 рр. при Дерманському василіанському монастирі існував невеликий пансіон для 12 дівчат. Навчання в ньому проводили черниці-василіанки закритого російською владою Корецького монастиря [2, арк. 3; 19, с. 126; 41, с. 252]. Наявні відомості про існування невеликої школи для дівчат при монастирі василіанок у Полонному в 1811–1839 рр., а також у Володимирі та Дубні десь до 1803 р. [19, с. 126–127]. У Луцьку невеликий пансіон (20–25 дівчат віком 10–16 років) утримували сестри-бригідки при своєму монастирі [29, арк. 82–85 зв.]. Навчалися там дівчата переважно з бідних шляхетських родин, деякі з них були родичками монахинь.

Великою чисельністю вихованок (близько 70) вирізнявся пансіон у Житомирі, яким опікувалися черниці ордену сестер милосердя (шаритки). У Луцьку ще в 1794 р. місцева шляхтянка Юзефа Полянська заснувала добродійний заклад на свої кошти з функціями жіночої чотирикласної школи та притулку для сиріт шляхетського походження [6, арк. 14; 7, арк. 41]. Коли в 1829 р. Ю. Полянська померла, у ньому перебувало не менше ніж 180 дітей. Вона заповіла опіку над закладом митрополиту Римо-Католицької церкви в Росії, єпископу Луцькому й Житомирському Касперу Цецішовському. Тоді з Вільна до Луцька прибули чотири черниці-шаритки [23; 4, арк. 58–59].

Первинну ланку шкільної освіти забезпечували парафіяльні школи. Вони найчастіше утримувалися монастирями. На зібранні католицького духовенства Луцько-Житомирської єпархії 20 жовтня 1803 р. в Луцьку монастирі різних орденів зобов'язалися забезпечувати функціонування 31 парафіяльної школи у Волинській губернії, зазвичай у містечках [31, арк. 5 зв.–6 зв., 73–74]. Це рішення відображено в доповіді міністра народної освіти й затверджено на найвищому рівні [20].

На 1811 р. щонайменше в 13 містечках губернії діти здобували початкову освіту. Пересічно в таких школах навчалася 15–20 учнів, інколи серед них було кілька дівчаток (див. табл. 5). Шкільні статuti 1804 і 1828 рр. допускали спільне навчання дітей обох статей лише в парафіяльних школах.

Таблиця 5

Монастирські парафіяльні школи у Волинській губернії в 1811 р.*

[складено за: 29, арк. 82–85 зв.; 27, арк. 191–193 зв.]

№ з/п	Місцезнаходження школи	Опікун («dozorca»)	Кількість учителів	Кількість учнів		
				хлопчики	дівчатка	усього
1	Берездів, при монастирі отців-мар'янітів	–	1	10	–	10
2	Берестечко, при монастирі тринітаріїв	1	2	29	–	29
3	Вишівець Новий, при монастирі кармелітів	1	1	34	4	38
4	Дубно, при жіночому монастирі кармелітанок	–	1	–	4	4
5	Житомир, при монастирі бернардинів	–	1	4	–	4
6	Івниця, при монастирі францисканів	–	1	9	–	9
7	Кременець, при василіанському монастирі	1	1	30	14	44
8	Луцьк, при монастирі тринітаріїв	–	1	12	–	12
9	Геофіполь, при монастирі тринітарів	1	1	100	–	100
10	Чуднів, при монастирі Бернардинів	–	1	6	–	6
	Усього	4	11	236	22	258

* Таблицю складено на підставі рапортів до Віленського університету за другу половину 1811 р. Такі рапорти не надійшли з парафіяльних шкіл, які розміщено в Дубні при монастирі бернардинів, Камінь-Каширському й Козині при монастирях домініканців.

Для кращої організації навчання вчителі нерідко поділяли учнів на два класи – початковий (перший) і другий. Наприклад, у Луцькій парафіяльній школі при монастирі тринітаріїв «початківці вчили буквар, початковий катехізис, слова; прогресуючі [другого року навчання] – граматику, моральну науку, географію, основи арифметики» [7, арк. 4].

Дрібні шляхтичі прагнули дати своїм дітям основи знань для майбутньої життєвої кар'єри, але оплачувати послуги домашніх учителів вони не могли через матеріальну скруту. Тому відкриття великої кількості парафіяльних шкіл під патронатом монастирів або католицьких священників стало відповіддю на їхні потреби.

Серед учнів парафіяльних шкіл було чимало дітей міщан, у деяких їх було навіть більше, ніж шляхетських [6, арк. 14; 7, арк. 10 зв. – 11, 39–41; 30, арк. 44 зв. – 51].

На початку 1830-х років правлячим колам Російської імперії стало очевидно, що місцеве дворянство не є для імператорської династії надійною опорою, а школа, яка отримала розвиток у західних губерніях в епоху Олександра I, містить у собі закорінені пропольські тенденції. Після початку Листопадового повстання вже в січні 1831 р. Волинську губернію разом із Подільською й Київською вилучено з Віленського навчального округу та приєднано до Харківського шкільного округу [21], а в грудні 1832 р. з його складу виділили Київський навчальний округ, куди ввійшла й Волинська губернія [24].

Навесні 1832 р. в губернії закрито всі школи, які утримували римо-католицьке та унійне духовенство [8, арк. 5]. У результаті припинили роботу 48 шкіл різного рівня, фінансованих Римо-Католицькою церквою, у тому числі гімназія отців-піарів у Межиричах, повітові школи при Бердичівському кармелітському й Теофіпольському тринітарному монастирях [8, арк. 128, 143]. Польське шкільництво витіснено, мовою навчання стала російська. Роль освітнього центру перейшла до губернського міста.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у перших десятиліттях XIX ст. значення школи для підтримки польськості краю було очевидним для місцевої еліти, як світської, так і духовної. Через розвиток польської освіти потрібно було запобігти зросійщенню Волині, щоб хоча б у локальному вимірі звести нанівець російський вплив на культуру місцевої людності. Школу розглядали як осередок виховання нових борців за відродження Речі Посполитої. Це досягалося за допомогою викладання історії Речі Посполитої, польської мови й літератури. Російська мова не була обов'язковим предметом.

У європейській освітній політиці цього часу домінувала тенденція до прийняття державою на себе контролю над світоглядом підданих, який тривалий час залишався в руках Церкви. Ця тенденція виразно проявилась у Росії з кінця 1820-х років. Однак на Волині три російській владі йшлося про опанування, придушення й сконцентрування діяльності в галузі освіти, яка розвивалась упродовж двох-трьох століть, а не про її ініціювання.

На початку 1830-х років для російської влади стало очевидно, що для інкорпорації місцевого населення в «загальноросійське тіло» недостатньо значних військових сил на території краю, проведення адміністративно-територіальних реформ і заповнення управлінських кабінетів російськими чиновниками. Потрібно було змінити світогляд місцевого населення, перетворити нових підданих на вірнопідданих імперії, у кінцевому рахунку – здійснити його повну русифікацію. Самодержавство зайняло фактично ворожу позицію до духовності й культури місцевого населення, цілеспрямовано руйнуючи специфіку та особливості його менталітету.

Джерела та література

1. Волощенко С. Світські викладачі Володимирської василіанської повітової школи в першій третині XIX ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* 2014. № 7. С. 19–24;
2. Державний архів Волинської області. Ф. 382. Оп. 2. Спр. 53.
3. Там само. Ф. 382. Оп. 2. Спр. 251.
4. Там само. Ф. 486. Оп. 1. Спр. 81.
5. Там само. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 7.
6. Там само. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 8.
7. Там само. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 18.
8. Там само. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 23.
9. Там само. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 50.
10. Там само. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 73.
11. Там само. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 76.
12. Там само. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 103.

13. Там само. Ф. 71. Оп. 1. Спр 124.
14. Крачковский Ю. Ф. Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования. 1803 г.–1832 г. Отделение 1: 1803 г.–1824 г./под общ. ред. А. В. Белецкого. *Циркуляр по Виленскому учебному округу*. Вильна, 1903. № 7/8. С. 225–278.
15. Крыжановский Е. Материалы для истории народного образования. Приложение к статье «Учебные заведения в русских областях Польши в период ее разделов». *Киевская старина*. 1882. Т. 1 (февраль–март). С. 262–300, 441–478.
16. Крыжановский Е. Материалы для истории народного образования. Приложение к статье «Учебные заведения в русских областях Польши в период ее разделов». *Киевская старина*. 1882. Т. 2 (май–июнь). С. 276–307, 451–497.
17. Кудринский Ф. Фаддей Чацкий. *Киевская старина*. 1893. Т. 40. С. 319–346.
18. Лось В. Освітня та видавнича діяльність Греко-Католицької Церкви (Правобережна Україна першої половини ХІХ ст.). *Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів*. Київ, 2005. Вип. 10. С. 75–90.
19. Лось В. Актуальні питання душпастирської діяльності Греко-уніатської церкви (Волинь, друга половина ХVІІІ – перша третина ХІХ ст.). *Волинські історичні записки*. Житомир, 2008. Т. 1. С. 125–133.
20. О заведении и содержании училищ в Волынской, Подольской и Киевской губерниях. Высочайше утвержденный доклад министра народного просвещения. 1803. Декабря 19. *Полное собрание законов Российской империи (далее: ПСЗ РИ). Собрание первое*. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXVII, № 21 089. С. 1073–1077.
21. О новом распределении губернских гимназий и прочих училищ на округа. *Сборник постановлений по министерству народного образования*. Изд. 2-е. Санкт-Петербург, 1878. Т. 2: Царствование императора Николая I. 1825–1855. Отделение первое. 1825–1839. № 151. Стб. 412.
22. Об устройстве училищ. *Сборник постановлений по министерству народного просвещения*. Изд. 2-е. Санкт-Петербург, 1873. Т. 1: Царствование императора Александра I. 1802–1825. № 7. Стб. 13–21.
23. Об утверждении существования Института, заведенного дворянкою Полянскою в городе Луцке для больных, нищих и сирот, и о даровании Институту права приобретать движимые и недвижимые имущества без платежа в казну пошлин. Высочайше утвержденное положение комитета министров. 1830. Декабря 6. *ПСЗ РИ. Собрание второе*. Санкт-Петербург, 1832. Т. V. Отделение второе. № 4 176. С. 466–468.
24. Об учреждении Киевского учебного округа. *Сборник постановлений по министерству народного образования*. Изд. 2-е. Санкт-Петербург, 1878. Т. 2: Царствование императора Николая I. 1825–1855. Отделение первое. 1825–1839. № 212. Стб. 533–536.
25. Об учреждении учебных округов с назначением для каждого особых губерний. Именной [указ], данный Сенату. 1803. Января 24. *ПСЗ РИ. Собрание первое*. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXVII. № 20 598. С. 442.
26. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902. Санкт-Петербург: Гос. тип., 1902. 785 с.
27. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). Ф. 710. Оп. 2. Спр. 29.
28. ЦДАК України. Ф. 710. Оп. 2. Спр. 57.
29. ЦДАК України. Ф. 710. Оп. 2. Спр. 71.
30. ЦДАК України. Ф. 710. Оп. 2. Спр. 1 107.
31. ЦДАК України. Ф. 710. Оп. 2. Спр. 1 209.
32. ЦДАК України. Ф. 710. Оп. 3. Спр. 13.
33. Шостак І. Участь римо-католицького луцько-житомирського духовенства у розвитку початкового шкільництва на Волині в першій половині ХІХ ст. *Вісник Нітишинського краєзнавчого музею*. Нітишин, 2003. Вип. 2/2. С. 93–97.
34. Яроцкий Я. В. Ревизия Владимирской Базилианской школы в 1803 году. *Труды Общества исследователей Волини*. Житомир, 1902. Т. 1. С. 22–32.
35. Beauvois D. Adam Jerzy Czartoryski jako kurator wileńskiego okręgu naukowego. *Przegląd Historyczny*. 1974. R. 65. Z. 1. S. 61–85.
36. Buba J. Współpraca Pijarów z Komisją Edukacji Narodowej. *Pijarzy w kulturze dawnej Polski, ludzie i zagadnienia. Praca zbiorowa*. Kraków: Nakł. Polskiej Prowincji XX. Pijarów, 1982. S. 104–130.
37. Chmielowski P. Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza. Zarys biograficzny. Petersburg: nakł. księgarni K. Grendyszyńskiego, 1898. 119 s.
38. Danowska E. Tadeusz Czacki. 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem. Kraków: PAU, 2006. 379 s.
39. Hoffman J. Księga wizyt generalnych szkoły O. O. Pijarów w Dąbrownicy z lat 1782–1804. *Rocznik Wołyński*. 1934. T. 3. S. 285–287.
40. [Giżycki J. M.] O szkole powiatowej w Poczajowie. [b.d. i m.].
41. Giżycki J. M. Z przeszłości Zakonu Bazylijańskiego na Litwie i Rusi. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1904. S. 65–81, 157–172, 249–268, 353–360, 449–463.

42. Grabski W. M. U podstaw wielkiej reformy: karta z dziejów Komisji Edukacji Narodowej. Łódź: Wydaw. Łódzkie, 1984. 549 s.
43. Jobert A. Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794): jej dzieło wychowania obywatelskiego; tł. [z fr.] M. Chamcówna; przedmową opatrzył H. Barycz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. XXI, 322 s.
44. Komisja Edukacji Narodowej: bibliografia przedmiotowa/oprac. K. Podlaszewska; współpr. S. Czaja. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. X. 149 s.
45. Kurdybacha Ł., Mitera-Dobrowolska M. Komisja Edukacji Narodowej. Warszawa: PWN, 1973. 321 s.
46. Mizia T. O Komisji Edukacji Narodowej. Warszawa: PWN, 1972. 118 s.
47. Moszyński A., ks. Monografia collegium i szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu Koreckim. Kraków: Druk. Un-tu Jagiellońskiego, 1876. 98 s.
48. Mrozowska K. By Polaków zrobić obywatelami. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1993. 72 s.
49. Piđlypczak-Majerowicz M. Bazylianiew Koroniceina Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu. Warszawa; Wrocław: PWN, 1986. 272 s.
50. Stępień R. Wzajemne stosunki Pijarów koronnych ze Szkołą Główną w Krakowie w okresie Komisji Edukacji Narodowej. *W kręgu wielkiej reformy: sesja naukowa w Uniwersytecie Jagiellońskim w dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej 24–26 paźdz. 1973/* pod red. K. Mrozowskiej i R. Dutkovej. Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1977. S. 161–169.
51. Stępień R. Wkład pijarów w dzieło Komisji Edukacji Narodowej. *Z historii szkonictwa i myśli pedagogicznej pedagogicznej w Polsce. 1773–1939/* pod red. Stefani Walasek. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1990. S. 111–151.
52. Suchodolski B. Komisja Edukacji Narodowej na tle roli oświaty w dziejowym rozwoju Polski: 1773–1973. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972. 262 s.
53. Truchim S. Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkonictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku. Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, 1960. 144 s.
54. Walasek S. Komisja Edukacji Narodowej (KEN). *Encyklopedia pedagogiczna/* red. T. Pilch. Warszawa: Wyd. Żak, 2003. T. 2: G–Ł. S. 681–692.
55. Wojnar M. Basilian Scholars and Publishing houses. *Analecta OSBM. Romae*, 1974. Sec. II. Vil. IX (XV). Fasc. 1–4. P. 64–94.

Оксана Карлина. Монастыри и монахи в польском школьном образовании на Волыни в 1798–1832 гг.

В первых десятилетиях XIX в. значение школы для поддержания «польскости» края было очевидным для местной элиты. Посредством развития польского образования следовало воспрепятствовать русификации Волыни или хотя бы в локальном измерении уменьшить российское влияние на культуру местного населения. Это достигалось путем преподавания истории Польши, польского языка и литературы. Русский язык не был обязательным предметом.

В статье подчеркивается, что сеть школ Волынской губернии в первой трети XIX в. была унаследована с последних десятилетий XVIII в. Показывается, что большим количеством учеников и высоким уровнем преподавания отличались школы, которые содержали католические монастыри: отцы-пиары у Межиричах (насчитывала до 300 учеников), при Бердичевском кармелитском монастыре (до 150 детей), при Теофипольском тринитарном монастыре (до 200 учеников). Среди школ, которые функционировали при василианских монастырях, выделяется школа в Любарі. Преобладающее большинство учеников – это дети волынской шляхты.

Ключевые слова: Волынская губерния, католические монастыри, василианские монастыри, уездная школа (училище), приходская школа (училище),

Oksana Karlina. Monasteries and Monks in the Polish School in Volynin 1798–1832. In the first decades of the nineteenth century, the value of the school to support the Polish character of the region was obvious to the local elite. Due to the development of Polish education, it was necessary to prevent the Russification of Volyn, in order to at least in a local dimension to undermine Russia's influence on the culture of local people. It was being achieved by teaching the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Polish language and literature. The Russian language was not a compulsory subject.

The article emphasized that the network of schools in Volyn province of the first third of the nineteenth century was inherited from the last decades of the eighteenth century. It was been shown that due a large number of students and an adequate level of teaching it was distinguished schools that funded by Catholic monasteries: the Piarist Fathers in Mezhirich (numbering up to 300 students), with the Berdychiv Carmelite Monastery (up to 150 students), the Theopil Trinitarians Monastery (up to 200 students), at the Dubrovytsia monastery of Piarist (up to 80 students). Among the schools which operated under the Basilian monasteries was pointed out a school in Liubar. The vast majority of students were children of the Volyn gentry.

Key words: Catholic monasteries, Basilian monasteries, district school, parish school, Volyn province.

Стаття надійшла до редколегії
15.11.2018 р.